

УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Автор виокремлює загальнопедагогічні і дидактичні умови, урахування яких у навчальному процесі може розкрити додаткові можливості підвищення рівня розвитку творчих здібностей у дітей молодшого шкільного віку.

Проголосивши людину найвищою цінністю, наша держава стала на шлях втілення у педагогічну теорію та практику гуманістичних ідей. Тому навчання у сучасній школі має забезпечувати оптимальні передумови для самореалізації особистості школяра, розкриття усіх закладених у ній природних задатків, її здатності до свободи, відповідальності та творчості. Це вимагає переходу від директивної до особистісно зорієнтованої моделі навчання й виховання, що націлює на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть розвиток внутрішніх можливостей учнів, їхніх потреб, інтересів, творчих здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми становлення творчої особистості молодшого школяра підтверджує, що особливої актуальності набуває творчий розвиток учнів у процесі навчальної діяльності. Цю проблему на матеріалі окремих навчальних предметів розв'язують М. Алєйніков, Н. Бібік, Н. Георгян, Р. Гулуа, Г. Касьянова, Н. Ляшова, С. Пальчевський, К. Приходченко, В. Рагозіна, І. Теплицький, В. Тименко, Л. Шпак та ін. Можна передбачити, що ефект розвитку творчих здібностей учнів від упровадження таких систем і методик у практику загальноосвітньої школи не завжди буде оптимальним, оскільки результати, отримані з одного навчального предмета, не матимуть підкріплення з інших. Тому нагальною є потреба створення на базі початкової школи якісно нової, інтегрованої дидактичної системи, яка б продуктивно і повною мірою використовувала потенційні можливості різних навчальних предметів для розвитку творчих здібностей дітей. Результати досліджень М. Бахтіна, І. Вихованця, В. Глоцера, Г. Кудіної, О. Лустіної, Н. Миропольської, З. Новлянської, Г. Тарасенко та ін. дозволяють обрати мовленнєву діяльність молодших школярів інтегруючим засобом розвитку їх творчих здібностей, основою креативного становлення у процесі вивчення всіх дисциплін початкової школи.

Розвиток творчих здібностей є складною педагогічною проблемою, яка може бути успішно розв'язана на основі створення оптимальних умов розвитку творчих здібностей, тому метою даної статті є виокремлення педагогічних умов, урахування яких у навчальному процесі може розкрити додаткові можливості підвищення рівня розвитку творчих здібностей у дітей молодшого шкільного віку.

Ефективність розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності забезпечує сукупність певних загальнопедагогічних і дидактичних умов. Загальнопедагогічні умови розповсюджуються на весь навчально-виховний процес і можуть підвищити ефективність творчого розвитку учнів у будь-якій педагогічній системі. Дотримання дидактичних умов передбачено лише у навчальному процесі, оскільки вони є змістовою характеристикою компонентів, які утворюють локальну систему навчання, спрямовану на розвиток творчих здібностей у процесі мовленнєвої діяльності.

З метою виявлення педагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності враховувалися індивідуально-типологічний, когнітивно-пізнавальний, емоційно-вольовий, потребно-мотиваційний, екзистенційний і дієво-практичний компоненти творчих здібностей особистості; психологічні передумови розвитку творчих здібностей молодших школярів; теоретичні і методичні набутки сучасних педагогічних досліджень у сфері розвитку творчих здібностей дітей; творчо-розвивальний потенціал мовленнєвої діяльності; можливості змісту усіх навчальних предметів для творчого розвитку учнів початкової школи.

Серед загальнопедагогічних умов розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності було виокремлено наступні:

– педагогічне стимулювання розвитку творчих здібностей на основі особистісно зорієнтованого характеру взаємодії учителя з учнями. Необхідність реалізації цієї умови продиктована сучасними суспільними пріоритетами. Тенденції особистісної орієнтації розвитку системи освіти підкріплені результатами досліджень сучасних вітчизняних психологів (Г. Балл, Г. Костюк, С. Максименко, В. Рибалка, В. Семиченко та ін.) і педагогів (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, О. Пехота, С. Сисоєва та ін.). Особистісно зорієнтована взаємодія учителя та учня передбачає вибір характеристик навчання і виховання як спілкування, в якому не існує різкої полярності позицій учня й учителя, перетворення навчально-виховного процесу на взаємодію. Це сприяє стимулюванню активності, самостійності, ініціативи дітей, поєднанню творчої свободи і спрямування діяльності учнів, емоційності та виразності спілкування з проявами поваги і доброзичливості учасників педагогічного процесу;

– застосування психолого-педагогічних технологій, що забезпечують самостійну активність учнів у процесі творчої діяльності. Виконання цієї умови має гарантувати позитивну мотивацію творчої діяльності молодших школярів і надавати дієвий арсенал психолого-педагогічних стимулів, які спрямовуватимуть активність учнів у необхідному напрямі. Такі психолого-педагогічні технології повинні враховувати особливості молодшого шкільного віку, забезпечувати оптимальні умови для самовираження учнів, спиратися на особистісно-значущий для учнів матеріал, залучати їхні емоції до процесу творчості, спонукати учнів у процесі творчої діяльності відображати свій чуттєвий досвід у повному обсязі, надавати можливість самостійно творити;

– системність мовленнєвої роботи з учнями в умовах творчо-розвивального середовища. У повсякденному житті знання, які використовуються, тісно переплітаються одне з одним, утворюючи єдину систему.

Тому учень повинен бачити предмет чи явище системно: в єдності зі зв'язками, в які він вступає. Максимально позитивні, сприятливі умови для розвитку дитячої творчості, в тому числі й мовленнєвої, для виховання творчої особистості створює розвивальне середовище (Л. Артемова, Л. Божович, О. Дяченко, О. Кононко, В. Кудрявцев, С. Кулачківська, А. Петровський та ін.). Системність мовленнєвої роботи в умовах творчо-розвивального середовища можна забезпечити, врахувавши необхідність розвитку основних психічних процесів дитини, засобом розвитку яких виступатиме слово і мовленнєва діяльність. Така система повинна передбачати розвиток процесів сприймання, здібностей до уявлення, ейдетичних можливостей дитячого мислення, уміння переборювати стереотипи, формування навичок асоціативного і гнучкого мислення тощо.

Дидактичні умови розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності:

– *активізація творчо-мовленнєвої діяльності учнів початкових класів на основі збагачення емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду.* Результативний творчий розвиток забезпечується лише активною, емоційно забарвленою творчою діяльністю, адже емоція - це почуття, що "мотивує, організовує і спрямовує сприймання, мислення і дії" [1: 27]. Збагачення емоційно-чуттєвого досвіду учнів молодших школярів у процесі навчання може бути забезпечене через емоційну підготовку учнів, емоційну насиченість навчального матеріалу та методів навчання, незвичність способу постановки завдання, чіткість і динамічність переходу від одного виду роботи до іншого, вчасний перехід від пояснення до практичних дій учнів [2: 146]. Активізацію творчо-мовленнєвої діяльності молодших школярів також забезпечує комунікативний досвід, який дозволяє учневі керувати своєю поведінкою у спілкуванні, розуміти, враховувати особливості співрозмовника, моделювати його особистість, установлювати, підтримувати контакт, передавати і перехоплювати ініціативу в спілкуванні, оптимально будувати мовлення у психологічному відношенні, прогнозувати можливі шляхи розвитку ситуації комунікації, уміння долати психологічні бар'єри, адекватно використовувати жести, міміку, манеру поведінки тощо. Створення спеціальних емоційно забарвлених комунікативних ситуацій під час навчання, розв'язання умовно-комунікативних завдань сприяє збагаченню комунікативного та емоційно-чуттєвого досвіду учнів і, відповідно, зростанню мовленнєвотворчої активності;

– *формування у молодших школярів навичок довільної візуалізації мисленнєвих образів.* Візуалізація мисленнєвих образів – створення образів в мозку на основі попереднього досвіду, який знаходиться у нашому розумі, – важлива складова уяви, необхідна для повноцінної творчої діяльності будь-якої людини [257]. Довільна візуалізація мисленнєвих образів є однією з передумов творчої мовленнєвої діяльності в молодшому шкільному віці і, як наслідок, розвитку творчих здібностей. Вона дозволяє мотивувати комунікативний процес молодших школярів, емоційно збагачує урок та забезпечує творчу активність учасників навчального процесу. Мовленнєва діяльність у цьому випадку відбувається як продуктивний процес: учні продукують висловлювання в результаті дії візуалізації. Для розв'язання творчих завдань необхідне вільне образне мислення, яке з віком стає заручником формально-логічного. Оскільки для розвитку творчих здібностей молодших школярів необхідна цілеспрямована робота з образами уяви, то доцільним стає вдосконалення здібностей до уявлення. Допомогти увійти у стан, необхідний для продуктивної роботи з образами уяви, можуть спеціальні аутогенні вправи, що забезпечують учневі контроль над своїм фізичним та психічним станом, дозволяють підготуватися до безпосередньої роботи з візуальними мисленнєвими образами;

– *забезпечення вербалізації уявлень учнів на основі мовленнєвотворчої діяльності.* Вербальне (логічне) і невербальне (образне) мислення протиставляються багатьма дослідниками творчих процесів. Проте відомо, що завершальним етапом будь-якого творчого акту є організація, критичний аналіз та упорядкування результатів активності образного мислення. Для цього етапу вагомою є взаємодія вербального і невербального мислення [3: 589]. З метою забезпечення рівноваги між цими двома типами мислення в молодших школярів доцільно використовувати об'єктивацію образів уяви через мовлення. Цей вид роботи логічно продовжує роботу з образами уяви, яка сприяє творчому розвитку молодших школярів. Слово дає можливість закріпити мисленнєвий образ у реальному світі [4]. Вербалізовані уявлення є результатом активної творчої діяльності дітей: створення мовленнєвого повідомлення передбачає використання знайомого матеріалу у нових комбінаціях, наділення певної сукупності слів новим змістом чи навіть створення нових слів, які точніше передають те, що вкладає у поняття маленький творець. Проте вербалізація уявного образу не завжди передбачає створення нової звукової оболонки. Нагромаджені образи уяви, підкріплені емоційними враженнями, у сприятливій, творчій, вільній атмосфері завжди спонукають учнів до мовленнєвої діяльності: учні намагаються передати словами те, що тільки що уявили. Учень, який яскраво фантазує, легко переносить цю якість і на мовленнєву творчість;

– *залучення учнів до предметно-пластичної діяльності з метою матеріалізації образів.* Образ уяви може бути об'єктивованим не лише у вербальній, а й у практичній діяльності учня. Предметно-пластична діяльність дозволяє молодшим школярам розширити власне поле творчих знахідок. У цьому випадку мовленнєва діяльність може виступати і як стимул, і як наслідок практичних дій молодших школярів з предметно-пластичним матеріалом. Мовленнєві образи, створені учнями, знаходять свою об'єктивну реалізацію у папері, картоні, нитках, природному матеріалі. Художні засоби дозволяють учням точніше передати зміст творчо-мовленнєвого образу, пояснити його, тим самим надаючи можливість ще більшого самовираження. Виконані роботи мають розкривати внутрішню сутність і значення того творчо-мовленнєвого образу, який був створений молодшим школярем. Виріб, виконаний дитиною, ніколи не призначений лише для неї особисто. Учень завжди прагне показати результат своєї діяльності іншим. Тобто малюнок, виріб чи аплікація призначені для того, щоб повідомити світу про внутрішні переживання творця [5: 188-189]. Ця властивість об'єкта творчої діяльності наближає матеріалізацію уявних образів до вербалізації: таким чином молодший школяр повідомляє іншим про свій душевний стан, свої погляди, мрії, прагнення. Обидва способи матеріального оформлення думки виконують комунікативну функцію: забезпечують процес спілкування творця з глядачем чи читачем. А їх взаємодія

дає ще більшу можливість обміну інформацією: все те, що не вийшло сказати словами – передати художньою технікою, а технічні недосконалості – компенсувати словом.

Отже, переорієнтація навчально-виховного процесу школи I ступеня на формування творчої особистості реалізується за умови дотримання таких загальнопедагогічних умов розвитку творчих здібностей: педагогічного стимулювання розвитку творчих здібностей на основі особистісно зорієнтованого характеру взаємодії учителя з учнями; застосування психолого-педагогічних технологій, що забезпечують самостійну активність учнів у процесі творчої діяльності; системності мовленнєвої роботи з учнями в умовах творчо-розвивального середовища.

Успішність розвитку творчих здібностей у процесі мовленнєвої діяльності забезпечує дотримання дидактичних умов: активізації мовленнєво-творчої діяльності учнів початкових класів на основі збагачення емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду; формування у молодших школярів навичок довільної візуалізації мисленнєвих образів; забезпечення вербалізації уявлень учнів на основі мовленнєво-творчої діяльності; залучення учнів до предметно-пластичної діяльності з метою матеріалізації образів.

Відповідно до виокремлених загальнопедагогічних і дидактичних умов необхідно спроектувати модель розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності, що є подальшою перспективою даного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Изард К.Э. Психология эмоций. - СПб.: Питер, 2000. - 220 с.
2. Савченко О.Я. Дидактика начальной школы: Учебник для студентов педагогических факультетов. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
3. Newell A., Shaw J., Simon H. Report on a general problem-solving program // Proceedings of the International Conference on Information Processing. - Paris: UNESCO House, 1959. – P. 256-264.
4. Ротенберг В.С. Психологические аспекты изучения творчества // Психология художественного творчества: Хрестоматия / Сост. К.В.Сельченко. - Минск.: Харвест, 1999. – С. 569-593.
5. Бердяев Н.А. Творчество и объективация. - Минск: Экономпресс, 2000. – 201 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.03.2005 р.

Грушко О.В. Условия развития творческих способностей младших школьников в процессе речевой деятельности.

В статье выделены общепедагогические и дидактические условия, выполнение которых в учебном процессе может открыть дополнительные возможности повышения уровня творческих способностей у детей младшего школьного возраста.

Hrushko O.V. Conditions of Creative Ability Development in Speech Process at Primary School.

The article formulates general pedagogic and didactic conditions, which, implemented in the study process, may create extra opportunities for developing the creative ability level of children at primary school.